

İNGİLİS DİLİNDƏ MƏSDƏR TƏRKİBLİ MODAL FEİLLƏRİN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İFADƏ ÜSULLARI

İngilis dilində modal feillər perfekt formasında olan infinitivlə birləşmədə işləndikdə müxtəlif zaman çaraları ifadə edir. **Can, may, must** modal feilləri perfekt formasında olan infinitivlə birləşdikdə keçmişdə baş vermiş hərəkətin mümkünlüyü haqqında gümanı bildirir, yəni əlaqə və münasibətlərin qiymətləndirilməsini ifadə edərək modal birləşmələr ikili zaman aidliyyətini nəzərdən tutan hərəkət haqqında onun baş verməsində əvvəlki vaxtı, zamanı ifadə edir. Məsələn: 1. What do you think can have happened (Sən nə baş verə biləcəyi haqqında düşünürsən?). 2. He can't have taken it upstairs his morning (Ola bilməz ki o, mücrünü bu gün səhər yuxarı aparmamış olsun). Bizim burada araşdırdığımız müxtəlif modal çaralar həm leksik mənaların müxtəlifliyini, həm də onların inkarlıq və sual modallığının qarşılıqlı təsiri ilə şərtlənmişdir. Bütün birləşmələr üçün umumi olan çaralıq modal feilin qrammatik və semantik mənalarının məcmusundan – xəbər şəklinin məzmunu və gümanın ümumiləşdirilmiş mənasının birləşməsindən əmələ gəlir. Bunu şərti olaraq “**real güman**” termini adlandırmaq.

Zaman münasibətlərinin ifadəsinə gəlincə onlar birləşmənin hər iki komponentinin məlum dərəcədə bölünməsi, parçalanması ilə ifadə edilir. Modal feil, gümanın indiki zaman, infinitivi isə hərəkətin həmin zamandan əvvəlki zamana aid edildiyini göstərir. Keçmişdə baş vermiş hərəkətin müəyyən anı və ya zaman kəsiyindən əvvəl baş vermiş hərəkəti ifadə etmək üçün perfektdə olan infinitivlə, uyğun olaraq, **could və might** modal feillərin keçmiş zaman formaları işlədilir. The old felling that she had never understood him, never done him justice bit him while he stared at home. **Must** modal feilinin zamanla uzlaşma forması yoxdur, lakin analogi şəraitdə o da müəyyən zaman kəsiyi, yaxud keçmişdəki zaman indiki perfekt infinitivi ilə ifadə edilən, əvəllər baş vermiş hərəkətlə uzlaşır, məsələn: 1. There **must** have been rooms like this, he thought, woman likemarry, in those towns and village of Poland, where without warning, bombs nd come carshing through the roofs. O fikirləşirdi ki, ona xəbərdarlıq etmədən gurultu ilə bombardman etdiyi Polşanın həmin şəhər və kəndlərində buna bənzər binalar, Meriyə bənzər qadınlar vardı! 2. It must have been caried to the market-town which was not more than four miles off (1. Dickens. The adventure of Oliver Twist, p. 326) “Bu, buradan 4 mildən uzaq olmayan bazar-şəhətdən aparılmalı idi”. 3. You most have belived a word he said (Oskar winde, SeLECTIONS, p. 101). “Onun dediyi sözlərə sən inanmamalı idin”. 4. Nany, my dear, I must have him found (Dickens, The adventure of Oliver Twist, p. 141). We must have knew where he has (2. **Mark Twain – The adventure of Tom Sawyer, p. 103**) “Biz bilməliyik ki, o haralarda olmuşdur”.

Artıq qyd etdiyi kimi, modal birləşmələrə xas olan ümumiləşdirilmiş **güman** mənası artıq öz-özlüyündə zaman əlaqəsini də nəzərdə tutur. **Could və might** modal feillərin də keçmiş zamana aid olması, feil formasında, yəni morfoloji vasitələrlə ifadə edilir. **Must** modal feilində isə xüsusi keçmiş zaman forması müəyyən situasiyaya, yaxud keçmişdəki müəyyən məqama zaman aidliyi qoyulmuş konkretləşdirici, əlaqələndirici mətn vasitəsiylə, yəni semantic-sintaktik vasitələrin qarşılıqlı təsiri ilə həyata keçirilir. Hər iki halda modal feil perfektdə onları infinitivdə ifadə olunmuş, əvvəl icra olunan hərəkəti onu öz mənası ilə əlaqədar olduğu kimi, keçmiş zamanın bu və ya digər zaman kəsiyi və ya zaman anı ilə əlaqələndirir. Hərəkətin icra zamanını bildirməyən və əslində yalnız zaman münasibətlərini dəqiqləşdirmək mənasında birləşdirici halqa rolunu oynayan modal feil hərəkətə modallıq çaraları verir, onun gerçəkliyə münasibətini müəyyənləşdirir. Bütün birləşmənin modallıq - zaman mənası, beləliklə, onu təşkil edən komponentlərin məzmununun toplusunda əmələ gəlir.

Could və might modal feillərin əmələ gətirdiyi birləşmələri nəzərdən keçirdikdə bu formaların qrammatik şəkil mənasının fərqləndirilməsindəki çətinliyi birdən aha qeyd etmək lazımdır. Lakin keçmişə aid mətdə sadə infinitivli birləşmələrdə feilin şəklinin mənasını dəqiqliyi ilə müəyyənləşdirmək çətin olduğu halda perfekt infinitivli birləşmələrdə indikativ modallığı aşkar çıxartmaq çətinlik törədir. Ought, should, could, might modal feillərinin **lazım şəkildə** işlənən formasında perfekt olan infinitivlə əmələ gətirdiyi birləşmələrin də özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Бархударов Л.С., Стелинг, Д.А. Грамматика английского языка, М., 1965. Müəlliflər qeyd edirlər: “Burada, hər şeydən əvvəl, onu qeyd etmək lazımdır ki, belə birləşmələrdə irrealıq modal mənalarının ifadəsi öz müxtəlif çaralarında üstünlük təşkil edir. Zaman münasibətləri real (və ya real kimi təsəvvür edilən) zaman əlaqələrini bilavasitə inkar etdirmək məqsədinə xidmət etmir. Hətta hərəkətin perfektibu infinitivlə göstərilən (ifadə edilən) hərəkət real olduqda belə, bu birləşmənin məna vəzifəsi hərəkətin reallığını təsbit etmək deyil, onun özünəməxsus inkarından ibarətdir. Nümunə üçün perfektdə olan infinitivlə ifadə edilmiş real hərəkəti (a) və qeyri-real, həqiqi olmayan (b) hərəkət müqaisə edilir (3, s. 123).

1. Stealing! You shouldn't have said. Eliza(Shaw. Pyg-malion) Oğurluq!Eliza, sən bu haqda heç bir şey deməmişdin.

2. I suppose she is right, I ought not have tried to speak to her Güman edirəm ki,o haqlıdır, mən onunla danışmağa çalışmamalı idim.

1. Surely Kolly might have told him all this before. - Şübhəsiz, Holi bunları ona əvvəl danışmalı idi.

2. I should have her awüay, only Ithought perhaps you wanted her to talk into your machines. Mən onu burdan göndərməli idim,ancaq mən fikirləşdim ki, sən onunla maşında danışmaq istəyərsən.

²⁰ Azərbaycan Texniki Universiteti, “Xarici dillər” kafedrasının baş müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

3. I ought to have told Svames, he thought, "that I think him comic. Mən Svansa deməliydim", - o fikirləşdi ki, "mən onu gülməli hesab edirəm".

4. You should have sent her to school "Sən onu məktəbə göndərməli idin".

Belə qarşılaşdırma aydın şəkildə göstərir ki, bu və ya digər halda əşyaların real vəziyyəti danışan tərəfindən, onun fikrincə, əslində hadisənin baş verməli olduğu situasiya ilə ziddiyyəti təşkil edən bir hərəkət kimi qiymətləndirir. Başqa sözlə desək, danışanın fikricə iş, hərəkət, hadisə bu cür yox, onun düşündüyü kimi olmalı idi.

Ганшина М., Василевская И. Английская грамматика, М., 1945. Müəlliflər yazırlar: "Beləliklə, zaman əlaqəli şüurda real olanın arzu edilənə modal ziddiyyətli (qarşılaşdırılmış) inkarı kimi çıxış edir. Onlar şərtlənmiş səciyyə daşıya bilər və hərəkətin modal dəyərləndirilməsi ifadəsinin əsas məqsədinə tabe olur. Modal mənaların qamması olduqca, müxtəlif olur, cümlədə inkarlığı sual sözlərinin mövcud olmasında, düyümlə ki, intonasiya-melodik strukturu və bir sıra bəzi şərtlərin mövcudluğundan asılı olaraq, gerçəkliyin ziddiyyətin ifadəsindən gümana, şübhə (exspressiv emosianallıq, heyret. təəccüb və s. məqsədləri ilə.) ifadəsinədək çalarda dəyişə bilər. Nəzərdən keçirilən birləşmələrin ümumi model çalarlıqların şərti ehtimal etmə kimi müəyyənləşdirmək olar (4, s. 14).

Ought, should və might modal feillərinin perfektə olan infinitivlə birləşmələrinin zaman əlaqələrini göstərilər modal çalarlarını nəzərə alaraq onları belə fərqləndirmək olar. a) indiki zamandan əvvəl baş verən hərəkəti bildirmək, b) keçmiş zamandan əvvəl baş verən hərəkəti bildirmək, c) şərti keçmiş zamanı bildirmək.

İndiki zaman münasibətə keçmiş zaman anlayışından əvvəl baş verən hərəkət anlayışını hududlandırmaq çətindir, onlar asanca bir araya sığa bilər, bəzi hallarda keçmiş zaman mövcud olan şərait, sanki, belə hududlandırmaya kömək edir.

1. But I think you might have told us this half an hour ago. "Lakin elə düşünürəm ki sən bu haqda bizə yarım saatdan sonra danışa bilərsən".

2. I might have been free in a night "Gecə mən sərbəst ola bilərdim".

Lakin real olmayan hərəkətə aidlik şərti olduğu üçün zaman əlaqələrini konkretləşdirən şərait də daha çox irreal hərəkət və emosianallıq, ifadəlilik çalarını göstərir və bununla da zamana dəqiqləşdirir. Bir zaman planı hüdudlarında zaman ardıcılığının ifadəsi, təbii ki, daha aydın görünür. Buna görə də keçmiş zamanda baş vermiş müəyyən bir anı və ya situasiyanı qabaqlama, ondan əvvəl baş vermə real hərəkət üçün nəinki təkcə aşkar görünür, həm də ehtimal edilən, real olmayan və ya şərtlənmiş hərəkətə münasibətdə də ağıla bata bilər.

1. She had no nerves, he ought never to have married a woman eighteen years younger than himself. "Qızın əsəbləri yoxdur; O özündən 18 yaş cavan olan qadınla evlənməməli idi".

2. Perhaps, he might have been alive new "Güman ki, o indi sağ olmalı idi".

Perfektə olan infinitivlə ifadə olunmuş hərəkət daxil olanda keçmişdəki, müəyyən bir məqamla(anla) və ya situasiyadan əvvəl baş vermiş kimi deyil, eyni zamanlı kimi assosiasiya verə bilər. Bu halda **ought, should, could və might** modal feillərinin perfektə olan infinitivlə birləşməsi ifadəyə söyləməyə şərtlənmiş keçmiş zaman modal çalarlığı verir: 1. If he had brought a veapen Seames might have used it at that moment Əgər, o Sotsun silahını gətirsəydi, onu bu məqamda işlətmək mümkün olardı. 2. Had she been a man she might have been descrubed as a bright young man of biznesmen o kişi olsa idi, qadın gənc parlaq biznesmen kimi təsvir edilə bilərdi. 3. Golyon smiled because he could have cried-Culion gülürdü, çünki ağlaya bilmirdi. 4. I might have got clear off, if I had split upon her Əgər ondan çuğulluq etsəydim, mən canımızı birdəfəlik qurtarardım". 5. If they were here he couldn't have moved "Əgər onlar burada olsaydılar, o tərpanə bilməzdi".

Bu nümunələri diqqətlə nəzərdən keçirsək, perfektə olan infinitivin zaman mənasının dəyişdiyini görmək olar : keçmiş zamanda əvvəldə (yəni əsas hərəkətdən qabaq) baş vermiş hərəkət əvəzinə infinitivlə keçmiş zamana aidlik mənası verilir.

İnfinitevin zaman mənasının dəyişməsi ilə infinitevin özünə xas olan hərəkətin irrealılığı mənası yaranır. Perfektə olan infinitivin zaman mənasının dəyişməsi nəticəsində baş verən hərəkətin irreallığın mənası modal feilin lazım şəklinin qrammatik mənası ilə qarşılıqlı əlaqədə birləşmənin ümumi modal çalarını əmələ gətirir. Birləşmənin ümumi modal çaları hər bir ayrıca halda modal feilin leksik məzmunu ilə dəqiqləşdirilir, təfərrüatı ilə göstərilir. Perfektə olan infinitivin modal mənası cümlənin strukturundan asılı olmur, hərçənt cümlənin bəzi struktur-sematik tipləri onun reallaşdırılmasına, həyata keçirilməsinə (real olmayan şərti mərhələ) əlverişli şərait yaradır.

Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək maraqlı olardı ki, müasir ingilis dilində lazım şəklinin formalarına malik olmayan **must** modal feilin perfektə olan infinitivlə birləşmələri **ought, should, could və might** modal feillərində olduğu kimi, hərəkəli irreallığın da ifadə edə bilər. Aydın ki, perfektə olan infinitivin modal mənası bu birləşmələrin ümumi modal mənasının əmələ gəlməsində aparıcı rol oynayır.

Məlum olduğu kimi, modal feillər tez-tez nitqin ifadəliyini gücləndirmək üçün istifadə olunur. Onların sadə infinitivin uzun forması və ya perfektə olan infinitivlə əmələ gətirdiyi birləşmələr, şübhəsiz, üslubi məqsədlərə xidmət edir və ingilis dilinin ifadəli təsirli vasitələrinə aiddir.

Modal feillərin perfektə olan infinitivlə əmələ gətirdiyi birləşmələri nəzərdən keçirdikdən sonra göstərmək lazımdır ki, onlar modal və zamanın sıx əlaqələri və onların qarşılıqlı təsirini əyani şəkildə nümayiş etdirir, onların komponentlərinin mənə bölgüsünü təzahür etdirir.

Nəticə. Beləliklə, modal feillərdə yalnız iki zamandan – indiki və keçmiş zamanlardan ibarət olan hansısa zaman sisteminin qorunub saxlanması faktı son nəticədə onların ifadə etdiyi modal qiymətləndirmənin zamanca uyumu

səciyyəsinə müəyyənləşdirən semantikasını spesifikliyi ilə izah edilir. Digər tərəfdən, müasir ingilis dilində feilin şəxsiz formalarını da əhatə edən feilin inkişaf etmiş zaman kateqoriyası sisteminin mövcudluğu infinitivə imkan verir ki, hərəkətin zaman aidliyini ifadə etsin.

Bu və ya digər sintaktik şəraitdən asılı olaraq, modal feilin və infinitivin zaman mənaları bir-birini qarşılıqlı şəkildə tamamlaya və ya müxtəlif aksept ifadəsi ola bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Dickens: "The adventure of Oliver Twist" p. 141, p. 326
2. Mark Twain – The adventure of Tom Sawyer, p. 103.
3. Бархударов Л.С., Стелинг, Д.А. Грамматика английского языка, М., 1965. с. 123
4. Ганшина М., Василевская И. Английская грамматика, М., 1945. с. 14

Açar sözlər: məsdər, ingilis dili, modal fəllər, azərbaycan dili, inkişaf

Ключевые слова: инфинитив, модальные глаголы, английский язык, азербайджанский язык, развитие

Key words: infinitive, modales verbs, English, Azerbaijani, development

Резюме

В статье рассматриваются некоторые пути развития модальных глаголов в неопределенном форме глаголов на английском языке и их флекватносея на азербайджанском языке, а также анализируется модальность в современном английском и азербайджанском языках, их роль и значение в простых и сложных предложениях, их место назначение в части речи в обоих языках. В данной статье также выражается вопрос о средствах употребления модальность в английском и азербайджанском языках и в ней анализируется позиции различных направлений.

Summary

The explanation of the indicative model expressing modality in modern Azerbaijani and English language was thoroughly given in this article. The category of the indicative mood the expression method of modality by grammatical and morphological ways were also explained. The article deals the ways of expressing modality in English and Azerbaijani language. Different approaches on this problem are analyzed. The most flexible way of expressing modal meanings and features is intonation. The conclusion is that one of fundamental features is intonation.

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Adilə Zeynalova